
نظریه برنامه ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید

زیر نظر:

پرویز اجالالی

نویسنده

پرویز اجالالی، مجتبی رفیعیان، علی عسگری

سرشناسه: اجلاّلی، پرویز، ۱۳۳۰ -
عنوان و نام پدیدآور: نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید/نویسندگان پرویز اجلاّلی،
مجتبی رفیعیان، علی عسگری؛ زیر نظر پرویز اجلاّلی
مشخصات نشر: تهران: آگه، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۳۸۴ ص.: جدول.
شابک: 978-964-329-267-6
یادداشت: کتابخانه.

موضوع: برنامه‌ریزی

موضوع: برنامه‌ریزی - تاریخ

شناسه افزوده: رفیعیان، مجتبی، ۱۳۴۴ -

شناسه افزوده: عسگری، علی، ۱۳۴۲ -

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ع ۲ الف ۳۰/۲۸ HD

رده‌بندی دیویی: ۳۲۰/۱۵

شماره‌ی کتابشناسی: ۶۵۳۴۳۶

نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید

پرویز اجلاّلی؛ مجتبی رفیعیان؛ علی عسگری

چاپ یکم: بهار ۱۳۹۱، آماده‌سازی، حروف‌نگاری و نظارت بر چاپ: دفتر نشر آگه

(ویرایش: رامین کریمیان؛ حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: فرشته آذرباد)

لیتوگرافی: طاووس رایانه، چاپ: نیل، صحافی: امیر

شمارگان: ۱،۱۰۰ نسخه

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است

نشر آگه:

خیابان ابوریحان، خیابان روانمهر، شماره ۱۹

info@agahbookshop.ir

مرکز پخش: کتاب گزیده

خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، بین روانمهر و لبافی‌نژاد،

نبش کوچه دیدبان، پلاک ۳۳

تلفن: ۶۶۴۰۰ ۹۸۷، ۶۶۴۹ ۲۹۶۲

قیمت: ۱۳،۰۰۰ تومان

فهرست

۹	پیش‌گفتار
۱۵	بخش یکم: مقدمه
۱۷	۱. نظریه چیست؟ پرویز اجلالی
۱۸	۱. نظریه هم‌چون تعمیم‌های آزمون‌پذیر
۲۶	۲. نظریه هم‌چون تعمیم‌های تبیین‌کننده
۳۲	۳. نظریه هم‌چون تعمیم‌های آزاد (گفتمان)
۳۸	۴. نتیجه‌گیری
۴۳	۲. نظریه برنامه‌ریزی چیست؟ پرویز اجلالی
۵۰	۱. پیدایش و تطور نظریه برنامه‌ریزی
۵۷	۲. نظریه یا نظریه‌ها: گونه‌شناسی نظریه‌های برنامه‌ریزی
۵۸	گونه‌شناسی اثبات‌گرای سنتی: آندره‌آس فالودی
۷۱	گونه‌شناسی‌های جایگزین
۷۱	گونه‌شناسی تایلور و کوک
۷۲	گونه‌شناسی ایفتاشل
۷۵	گونه‌شناسی فریدمن
۷۷	گونه‌شناسی پسامدرن
۸۷	گونه‌شناسی آرکی‌بوجی و فالودی متأخر (اثبات‌گرایی نو)
۸۹	۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بخش دوم: نظریه‌های کلاسیک و تحولات آن‌ها

- ۹۹
 ۱۰۱ ۳. ظهور و سقوط نظریه خردگرا در برنامه‌ریزی پرویز اجلالی
 ۱۰۲ ۱. نظریه خردگرایی برنامه‌ریزی
 ۱۰۵ ۲. طبقه‌بندی نظریه برنامه‌ریزی
 ۱۰۶ ۳. چارچوب مفهومی برنامه‌ریزی خردگرا
 ۱۲۹ ۴. نقد نظریه خردگرا (اثبات‌گرا)
 ۱۳۰ ۵. برنامه‌ریزی خردگرا در آغاز قرن بیست و یکم

- ۱۳۷ ۴. رویکرد سیستمی در نظریه برنامه‌ریزی مجتبی رفیعیان
 ۱۳۸ ۱. تاریخچه و اصول نظری رویکرد سیستمی
 ۱۴۰ ۲. روش‌شناسی سیستم‌ها
 ۱۴۷ ۳. نظریه سیستم‌ها
 ۱۵۳ ۴. رویکرد سیستمی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای
 ۱۶۲ ۵. نظریه سیستم‌ها در چشم‌انداز آینده

- ۱۶۹ ۵. مارکس‌گرایی و برنامه‌ریزی پرویز اجلالی
 ۱۷۵ ۱. تطور نظریه مارکس‌گرایی برنامه‌ریزی
 ۱۸۶ ۲. نظریه مارکس‌گرا در برنامه‌ریزی شهری
 ۱۹۰ ۳. نظریه مارکس‌گرا در چشم‌انداز
 ۱۹۲ ۴. پسامارکس‌گرایی و نظریه تنظیم

بخش سوم: نظریه‌های جدید

- ۲۰۳ ۶. نظریه برنامه‌ریزی وکالتی
 ۲۰۵ ۱. گزاره‌های اصلی نظریه وکالتی
 ۲۰۷ ۲. برنامه‌ریزی وکالتی در عمل
 ۲۱۳ ۳. نقد نظریه برنامه‌ریزی وکالتی
 ۲۱۵ ۴. کلام آخر
 ۲۱۷

- ۲۱۹ ۷. برنامه‌ریزی مشارکتی مجتبی رفیعیان

فهرست ۷

۲۲۴	۱. نظریه پایه برنامه ریزی مشارکتی
۲۲۵	۲. ویژگی ها و مراتب مشارکت
۲۲۸	۳. فرایند برنامه ریزی مشارکتی
۲۳۹	۴. جمع بندی
۲۴۱	۸. نظریه برنامه ریزی ارتباطی
۲۴۳	۱. مبانی فکری و فلسفی برنامه ریزی ارتباطی
۲۴۸	۲. نظریه برنامه ریزی ارتباطی
۲۵۲	۳. برنامه ریزی ارتباطی به مثابه روش
۲۵۷	۴. انتقادات وارده بر نظریه برنامه ریزی ارتباطی
۲۵۸	۵. جمع بندی و نتیجه گیری
۲۶۳	۹. راست جدید و برنامه ریزی
۲۶۶	۱. برنامه ریزی راست گرای جدید
۲۶۹	۲. راست جدید در عمل
۲۷۲	۳. نقد و نتیجه گیری
۲۷۷	۱۰. نهادگرایی و برنامه ریزی
۲۸۰	۱. بنیادهای نهادگرایی
۲۸۵	۲. نهادها و نقش آن ها در توسعه
۲۹۲	۳. عوامل تقویت کننده رویکرد نهادگرا
۲۹۴	۴. جایگاه برنامه ریزی در اندیشه نهادگرا
۲۹۸	۵. سیاست های نهادگرا در برنامه ریزی توسعه
۳۰۷	۶. نقد دیدگاه نهادگرا در برنامه ریزی
۳۰۸	۷. نتیجه گیری
۳۱۱	۱۱. پراگماتیسم، نوپراگماتیسم و برنامه ریزی
۳۱۲	۱. مبانی فکری پراگماتیسم
۳۱۴	۲. پراگماتیسم نو

۳۱۶ ۳. نتیجه‌گیری

۳۱۹ ۱۲. فرهنگ برنامه‌ریزی و دو مفهوم دیگر پرویز اجلالی

۳۲۱ ۱. پیدایش مفهوم فرهنگ برنامه‌ریزی

۳۲۸ ۲. فرهنگ برنامه‌ریزی چه چیز نیست؟

۳۳۳ ۳. تعریف فرهنگ برنامه‌ریزی

۳۳۷ ۴. برنامه‌ریزی هماهنگ‌ساز

۳۴۲ ۵. برنامه‌ریزی چارچوب‌گذار

۳۴۷ بخش چهارم: نقد و نتیجه‌گیری

۳۴۹ ۱۳. سه پارادایم برنامه‌ریزی: نتیجه کتاب پرویز اجلالی

۳۵۰ ۱. محیط برنامه‌ریزی جهانی و تحولات آن

۳۵۶ ۲. پارادایم برنامه‌ریزی و تحولات آن

پیش‌گفتار

این کتاب کوششی است برای پاسخ دادن به پرسش‌های بسیاری که مفهوم یا واژه برنامه‌ریزی، به معنای وسیع آن، در ذهن ما برمی‌انگیزد؛ و کسانی که با برنامه‌ریزی سروکار دارند بیش از همه می‌دانند که پاسخ‌هایی که در طول سال‌های قرن بیستم و دهه اول قرن اخیر برای این پرسش‌ها فراهم آمده‌اند، بسیارند و فرآیند پیدایش پاسخ‌های نویی پایان به نظر می‌رسد. مهم‌ترین هدف این کتاب در میان گذاشتن این پاسخ با خوانندگان علاقه‌مند و دانشجویان و کنش‌گران انواع برنامه‌ریزی‌هاست. نویسندگان این کتاب این آشنایی را لازم می‌دانند. متأسفانه واقعیت این است که در این حرفه شکاف میان نظریه و عمل امری جهان‌شمول است (نک. فصل ۲) و نظریه بیشتر دغدغه دانشگاهیان است تا کنش‌گران برنامه‌ریزی. در همه‌جای دنیا برنامه‌ریزانی که عملاً درگیر برنامه‌ریزی هستند توجه چندانی به نظریه ندارند و ترجیح می‌دهند براساس چارچوب و الگوهایی که ملکه ذهنشان شده به طراحی‌های خود مشغول باشند و این مباحث را به دانشگاهیان واگذارند.

بنابراین، اگر نویسندگان این کتاب اطمینان داشتند که استادان و دانشجویان ایرانی به اندازه کافی فرصت و امکان درگیر شدن با این مباحث را دارند، شاید انتشار چنین کتابی ضرورت نمی‌داشت، اما می‌دانیم از

آغاز مطرح‌شدن نظریه‌های برنامه‌ریزی در دهه ۱۹۳۰ میلادی به این سو، حداقل در زبان انگلیسی که ما اغلب با آن آشنا هستیم، حجم بسیار انبوهی از کتاب‌ها و مقاله‌ها که دامنه گسترده‌ای از مباحث مربوط به برنامه‌ریزی را در خود جای داده‌اند منتشر و خوانده شده‌اند. اما تعداد کتاب‌هایی که این مباحث را به دنیای فارسی‌زبان آورده باشند از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌کند و عمده آن‌ها نیز ترجمه است. البته که بسیاری از این مباحثه‌ها قدیمی شده‌اند یا در محیط برنامه‌ریزی ما کاربرد ندارند، اما تصویری کلی از روند تطور اندیشه برنامه‌ریزی برای دانشجوی و استاد فارسی‌زبان حیاتی است.

آنچه در بالا آمد هدف اول ما و شرط لازم موفقیت این کتاب است؛ اما هدف دوم و شرط کافی تأثیرگذاری کتاب این است که دانشجوی ایرانی را به اندیشیدن در باب معنا و ساختار و پی‌آمد آن دسته از مداخله‌ها در محیط‌زیست و زندگی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی مردم که برنامه‌ریزی‌اش می‌خوانیم، به‌اندازه کافی تشویق و علاقه‌مند کند. البته ما در کتاب و به‌ویژه در فصل آخر آن کوشیده‌ایم تا به یک الگوی مفهومی واحد برآمده از تجربه در برنامه‌ریزی اشاره کنیم، اما آشنایان با موضوع می‌دانند که این جمع‌بندی‌ها در جهان دانش فراپریای کنونی چقدر ناپایدار و ناقص‌اند و به‌جز به هنگام عمل فایده‌ای ندارند.

کتاب در سه بخش سازمان یافته است. بخش نخست که به معرفی نظریه برنامه‌ریزی می‌پردازد، از دو فصل تشکیل شده است. فصل ۱ به استنباط‌های گوناگونی که از مفهوم نظریه وجود دارد اختصاص یافته و فصل ۲ مشخصاً پیدایش و تطور نظریه برنامه‌ریزی را مورد توجه قرار می‌دهد و تصویری کلان از برداشت‌های گوناگون از نظریه برنامه‌ریزی در اختیار خواننده می‌گذارد. نویسنده هر دو فصل دکتر پرویز اجلالی است. موضوع بخش دوم کتاب نظریه‌های سنتی یا کلاسیک برنامه‌ریزی و تحولات آن‌هاست و سه فصل را دربرمی‌گیرد. در نخستین فصل (فصل ۳)

دکتر اجلالی پیدایش و تطور نظریه خردگرایی برنامه‌ریزی را پی می‌گیرد و به آن‌چه از این نظریه هنوز معتبر مانده و می‌تواند راهنمای ما در اندیشیدن به برنامه‌ریزی باشد اشاره می‌کند. فصل بعد (فصل ۴) به نظریه سیستم‌ها در برنامه‌ریزی اختصاص دارد. دکتر رفیعیان، نویسنده این فصل، از نظریه سیستم‌ها شروع می‌کند. سپس کاربرد این نظریه در برنامه‌ریزی را شرح می‌دهد و سرانجام به پیشرفت‌های اخیر نظریه سیستم‌ها و فرصت‌هایی که برای نظریه برنامه‌ریزی فراهم آورده اشاره می‌کند. فصل آخر این بخش (فصل ۵) نیز به مارکس‌گرایی که ریشه و مادر همه دیدگاه‌های انتقادی در علوم اجتماعی است اختصاص یافته است. در این فصل دکتر اجلالی به رابطه میان آرای مارکس و تجربه برنامه‌ریزی در اتحاد شوروی و سایر کشورهای «سوسیالیستی روزگاری موجود»، واکنش مارکس‌گرایان مستقل بعدی به این تجربه‌ها و تحولات آن و همچنین تأثیر عمیق این نظریه بر آرای برنامه‌ریزان در کشورهای سرمایه‌داری غربی می‌پردازد. این فصل با بررسی دیدگاه‌هایی که اندیشمندان علاقه‌مند به نظریه مارکس اعم از نو مارکس‌گرا و پسا مارکس‌گرا، پس از فروپاشی اتحاد شوروی پیش نهاده‌اند توجه کرده و کوشیده با توجه به این دیدگاه‌ها آینده رابطه میان نظریه مارکس‌گرا و نظریه برنامه‌ریزی را در قرن بیست و یکم پیش‌بینی کند.

و سرانجام بخش سوم کتاب به معرفی نظریه‌های جدید برنامه‌ریزی اختصاص یافته است. این بخش از ۷ فصل تشکیل شده است. فصل ۶ به معرفی و نقد نظریه برنامه‌ریزی وکالتی در برنامه‌ریزی شهری می‌پردازد که یکی از اولین کوشش‌هایی بود که برای تبدیل برنامه‌ریزی از موضوعی کاملاً فن‌سالارانه و نخبه‌گرا به امری مربوط به عموم مردم صورت گرفت. در این فصل دکتر اجلالی زمینه‌های پیدایش، استدلال‌های نظریه و نقد آن را در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

در فصل ۷ دکتر رفیعیان به بحث مهم مشارکت در برنامه‌ریزی

می‌پردازد. در این فصل نظریه‌های مشارکتی برنامه‌ریزی از لحاظ سازوکاری که برای مشارکت پیشنهاد می‌کنند و استدلال‌ها و تجربه‌های پشت این سازوکارها به دقت تحلیل شده است.

موضوع فصل ۸ نظریه‌های ارتباطی است. این نظریه‌ها که در اواخر سده بیستم میلادی پدیدار شدند، به سرعت به چنان اهمیتی دست یافتند که همه‌جا سخن از «چرخش ارتباطی» به میان آمد. دکتر علی عسگری در این فصل ریشه‌ها و تاریخچه پیدایش رویکرد ارتباطی، مدعاهای اصلی و روش برنامه‌ریزی ارتباطی را به دقت بررسی می‌کند. وی فصل را با نقد این نظریه‌ها به پایان می‌برد.

فصل ۹ به موضوعی مناقشه‌آمیز اختصاص دارد و آن نظریه برنامه‌ریزی راست‌نور (جدید) است که شامل نو محافظه‌کاری و نولیبرالیسم هر دو می‌شود. در این فصل دکتر اجلالی نشان می‌دهد که هرچند مخالفت راست‌نور با برنامه‌ریزی کتمان‌کردنی نیست؛ اما برخلاف برنامه‌ریزی اقتصادی که راست‌نور همواره با آن مخالفت کرده است، این دیدگاه علی‌الاصول با نوعی برنامه‌ریزی کالبدی شهری مخالفتی ندارد. راست‌نور بر اساس استدلال‌هایی روشن شکل محدودی از برنامه‌ریزی کالبدی را می‌پذیرد و عملاً مشوق حرکت‌های عمران و توسعه و سازندگان بخش خصوصی است و در شهرها و مناطق، شرایط مطلوبی برای سرمایه‌گذاری و سودآوری آن‌ها فراهم می‌کند.

دکتر عسگری در فصل ۱۰ نظریه نهادگرا را هم چون یکی از نظریه‌های مطرح امروز در توسعه شرح می‌دهد و به نقش مهمی که این نظریه اقتصادی در تثبیت و تقویت برداشتی نو از برنامه‌ریزی و جلب توجه به ابعاد غیراقتصادی زندگی اجتماعی دارد، تأکید می‌کند.

فصل ۱۱، «پراگماتیسم»، «نوپراگماتیسم»، و «برنامه‌ریزی»، نوشته دکتر اجلالی است که به یکی دیگر از نظریه‌های فلسفی-اجتماعی اشاره دارد که در کنار نظریه ارتباطی، که در فصل ۸ مورد بحث قرار گرفته، بخش

اصلی رویکرد برنامه‌ریزی پسااثبات‌گرا یا پسامدرن را تشکیل می‌دهد. برخی مفاهیم مهم در برنامه‌ریزی مطرح شده‌اند که هرچند اغلب هم‌چون نظریه‌های مستقل و کامل شناخته نمی‌شوند، ولی اهمیت بسیار زیادی در برداشت ما از معنا و ویژگی‌های برنامه‌ریزی و روش‌شناسی آن دارند. فصل ۱۲ به سه تا از مهم‌ترین این مفاهیم اختصاص یافته که عبارت‌اند از: مفهوم فرهنگ برنامه‌ریزی، برنامه‌ریزی هماهنگ‌ساز^۱، و برنامه‌ریزی چارچوب‌گذار^۲. این فصل را نیز دکتر اجلالی نوشته است. و سرانجام کتاب با بخش چهارم که همان نتیجه‌گیری است پایان می‌یابد. در این بخش دکتر اجلالی پس از مروری در سیر تاریخی تحولات برنامه‌ریزی، با الهام‌گرفتن از جان فریدمن و استفاده از الگوی ۹ متغیره عوامل مهم تشکیل‌دهنده یک رویکرد برنامه‌ریزی، سه رویکرد یا پارادایم برنامه‌ریزی تشخیص می‌دهد و با مقایسه این سه پارادایم و نگاهی به چشم‌انداز برنامه‌ریزی در جهان بحث را به پایان می‌برد^۳.

1. coordinative planning 2. frame setting planning

۳. این کتاب براساس طرح مطالعاتی که در مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ - ۱۳۸۹ انجام شده، تهیه شده است.